YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2026-yil maxsus son

VOLUME 10 / SPECIAL ISSUE / 2026

DOI: HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS.2026.10.SI.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS

Crossref Content Registration

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

"Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 0931-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo'yicha mas'ul:
O. Choriyev

Muharrirlar:
E. Mustafayev, Y. Yarmolik, M. Sharifova, Sh. Beknazarova, X. Yuldasheva, E. Sharipov

Musahhih:
M. Tursunov

Texnik muharrir:
U. Sapayev

Dizayner:
D. Rajapov

Tahririyat manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz
E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Nashriyot litsenziyasi
№ 174625, 29.11.2023.

Jurnal 2026-yil 7-iyulda bosmaxonaga topshirildi.
Qog'oz bichimi: A4.
Shartli bosma tabog'i: 24,2
Adadi: 100. Buyurtma: № 77.

Bosmaxona litsenziyasi
29.11.2023 № 174626

TDYU bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

TAHRIR HAY'ATI

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS'UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririy-nashriyot markazi direktori

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

Y. Kanyazov – Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti direktori, yuridik fanlar nomzodi

J. Tashkulov – Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti bo'lim boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

U. To'xtasheva – Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

M. Yasan – Balikesir universiteti Huquq fakulteti professori (Turkiya)

S. Ma'mun – Islam Negeri universiteti o'qituvchisi (Indoneziya)

Sh. Asadov – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Yuridik ta'lim va sud-ekspertiza boshqarmasi boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

I. Ergashev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ma'muriy va moliya huquqi sho'basi professori, yuridik fanlar doktori

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ma'muriy va moliya huquqi sho'basi professori, yuridik fanlar doktori

M. Aminjonova – O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi Qonunchilik ijrosi ustidan nazoratni tashkil etish kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar doktori

M. Raximov – Toshkent davlat yuridik universiteti Tadqiqot markazi boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

I. Djurayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Sud hokimiyati, advokatura va huquqni muhofaza qiluvchi organlar sho'basi professori, yuridik fanlar doktori

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ekologiya huquqi sho'basi professori, yuridik fanlar doktori

F. Maxmudov – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti direktori o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, dotsent

M. Kadirova – Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat-protsessual huquqi sho'basi professor v.b., yuridik fanlar doktori

I. Yakubova – Toshkent davlat yuridik universiteti Intellektual mulk huquqi sho'basi professor v.b., yuridik fanlar doktori

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro huquq va inson huquqlari sho'basi professori, yuridik fanlar doktori

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti O'zbek tili va adabiyoti sho'basi professori, pedagogika fanlari nomzodi

E-ISSN 2181-1148
ISSN 2181-919X

УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Академии наук Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:
О. Чориев

Редакторы:
Э. Мустафаев, Е. Ярмолик, М. Шарифова, Ш. Бекназарова, Х. Юлдашева, Э. Шарипов

Корректор:
М. Турсунов

Технический редактор:
У. Сапаев

Дизайнер:
Д. Ражапов

Адрес редакции:
100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz
E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Издательская лицензия
№ 174625, от 29.11.2023.
Журнал передан в типографию 07.07.2026.
Формат бумаги: А4.
Усл. п. л. 24,2 Тираж: 100 экз.
Номер заказа: 77.

Лицензия типографии
№ 174626, от 29.11.2023.
Отпечатано в типографии Ташкентского государственного юридического университета.
100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, 37.

© Ташкентский государственный юридический университет

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – ректор Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

З. Эсанова – проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук, профессор

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – директор Редакционно-издательского центра Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Е. Каньязов – директор Института переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при Министерстве юстиции, кандидат юридических наук

Ж. Ташкулов – заведующий отделом Института государства и права Академии наук, доктор юридических наук, профессор

У. Тухташева – заместитель директора Агентства по противодействию коррупции Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

М. Ясан – профессор юридического факультета Университета Балыкесир (Турция)

С. Маъмун – преподаватель Исламского государственного университета (Индонезия)

Ш. Асадов – начальник управления юридического образования и судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор

И. Эргашев – профессор сектора административного и финансового права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Ж. Нематов – профессор сектора административного и финансового права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

М. Аминжонова – доцент кафедры организации контроля за исполнением законодательства Правоохранительной академии Республики Узбекистан, доктор юридических наук

М. Рахимов – начальник Исследовательского центра Ташкентского государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам

И. Джураев – профессор сектора судебной власти, адвокатуры и правоохранительных органов Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

О. Нарзуллаев – профессор сектора экологического права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Ф. Махмудов – заместитель директора Института переподготовки и повышения квалификации юридических кадров при Министерстве юстиции, доктор юридических наук, доцент

М. Кадирова – и.о. профессора сектора уголовно-процессуального права Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

И. Якубова – и.о. профессора сектора права интеллектуальной собственности Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

А. Мухамеджанов – профессор сектора международного права и прав человека Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук

Н. Ниязова – профессор сектора узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета, кандидат педагогических наук

FOUNDER: TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW

"Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences" legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Supreme Attestation Commission under the Akademy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:
O. Choriev

Editors:
E. Mustafaev, E. Yarmolik, M. Sharifova, Sh. Beknazarova, Kh. Yuldasheva, E. Sharipov

Proofreader:
M. Tursunov

Technical editor:
U. Sapaev

Designer:
D. Rajapov

Publishing department address:
100047. Tashkent city,
Sayilgoh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz
E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

Publishing license
№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 07.07.2026.
Paper size: A4.
Cond.p.f: 24,2.
Units: 100. Order: № 77.

Printing house license
№ 174626, 29.11.2023.

Published in the Printing house of Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgoh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF

B. Khodjaev – Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

Z. Esanova – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Director of the Publishing and Editorial Center of Tashkent State University of Law

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Y. Kanyazov – Director of the Institute for Retraining and Advanced Training of Legal Personnel under the Ministry of Justice, Candidate of Legal Sciences

J. Tashkulov – Head of the Department of the Institute of State and Law of the Academy of Sciences, Doctor of Law, Professor

U. Tukhtasheva – Deputy Director of the Anti-Corruption Agency, Doctor of Law, Professor

M. Yasan – Professor of the Faculty of Law, Balikesir University (Turkey)

S. Ma'mun – Lecturer at Universitas Islam Negeri (Indonesia)

Sh. Asadov – Head of the Department of Legal Education and Forensic Examination of the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor

I. Ergashev – Professor of the Department of Administrative and Financial Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

J. Nematov – Professor of the Department of Administrative and Financial Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

M. Aminjonova – Associate Professor of the Department of Organization of Control over the Execution of Legislation of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law

M. Rakhimov – Head of the Research Center of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law

I. Djuraev – Professor of the Department of Judiciary, Advocacy and Law Enforcement Agencies of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

O. Narzullaev – Professor of the Department of Environmental Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

F. Makhmudov – Deputy Director of the Institute for Retraining and Advanced Training of Legal Personnel under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Associate Professor

M. Kadirova – Acting Professor of the Department of Criminal Procedure Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

I. Yakubova – Acting Professor of the Department of Intellectual Property Law of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

A. Mukhamedjanov – Professor of the Department of International Law and Human Rights of Tashkent State University of Law, Doctor of Law

N. Niyazova – Professor of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA’LIMOTLAR TARIXI

11 **AXMEDSHAYEVA MAVLYUDA AXATOVNA**
Huquq shakllari (manbalari)ning rivojlanish tendensiyalari: tarixiy-nazariy yondashuv

22 **SHOKIROVA-INOMJONOVA MASHXURAXON G‘AYRATJON QIZI**
Adolat va ijtimoiy adolat prinsiplarining farqli jihatlari: nazariy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

31 **YAKUBOVA IRODA BAHRAMOVNA**
Mualliflik huquqida kompyuter dasturlarini huquqiy muhofaza qilishni takomillashtirishning milliy va xalqaro mexanizmlari

41 **MAMANAZAROV SARDOR SHUXRATOVICH**
Biotexnologiya sohasidagi litsenziya shartnomalari: milliy qonunchilikni takomillashtirish masalalari

53 **TO‘YCHIYEV FARRUX ABDUMAJITOVICH**
Arbitraj nizolarining uchinchi shaxslar tomonidan moliyalashtirilishi tizimining mohiyati: adolatga erishish vositasimi yoki nizolarni tijoratlashtirish?

63 **ASKAROV JALOLIDDIN TO‘YCHIYEVICH, OQBOYEVA MUBORAK MAXAMADAMIN QIZI**
Farmatsevtika faoliyati to‘g‘risidagi qonunchilikni buzganlik uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik institutini takomillashtirish masalalari

73 **RAXIMOVA DILOROM XAITBAYEVNA**
Fuqarolik huquqida benefitsiar mol-mulk tushunchasi, mazmuni va turlari

82 **BEG‘AMOV MUXRIDDIN KAMOLIDDIN O‘G‘LI**
Ta’lim davlat-xususiy sheriklik shartnomalarida sifat majburiyatlari: huquqiy kolliziya va adjudikatsiya masalalari

90 **HOSHIMOVA YULDUZXON OLIMJONOVNA**
Hammaga ma’lum tovar belgilari muhofazasi: O‘zbekiston qonunchiligining TRIPS standartlariga muvofiqligi

99 **ISAYEV MIRJON ZAMIROVICH**
O‘zbekistonda intellektual mulk himoyasining huquqiy mexanizmlarini rivojlantirish

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

109 **NODIROV MUZAFFAR AXMADOVICH, USMONOV IBROHIM ALISHER O‘G‘LI**
O‘zbekistonda kiberjinoyatlarning rivojlanishi hamda ularni tergov qilish muammolari

121 **FAYZULLAYEV ASLBEK ULUG‘BEK O‘G‘LI**
Mulkni qasddan nobud qilish yoki unga zarar yetkazish jinoyatining javobgarlikni og‘irlashtiruvchi belgilari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

133 **RAXIMOVA ULZANA XAMIDULLAYEVNA**
Xorijiy davlatlar jinoyat protsessida hay’at a’zolari sudi instituti va uni O‘zbekiston Respublikasida joriy etish istiqbollari

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

143 **YUNUSOV XAYDARALI MURATOVICH**
Yangi O‘zbekistonning xalqaro huquqiy tashabbuslari
155 **RASBERGENOVA SARBINAZ ALISHEROVNA, TURSUNMURODOV KOMRON TURGUN O‘G‘LI**
Davlat suvereniteti va yuqori balandlikdagi platforma stansiyalarining (HAPS) huquqiy rejimi
166 **QAHRAMONOVA AZIZA ULUG‘BEK QIZI**
Zo‘ravonlikdan jabrlangan bolalarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha xalqaro-huquqiy mexanizmlar hamda milliy qonunchilikni takomillashtirish masalalari
176 **ABDUSALOMOVA DURDONAXON G‘ANIJON QIZI**
Transchegaraviy ta’sir turlari va ularning xalqaro huquqdagi normativ-huquqiy tasnifi
184 **SHUKUROVA KAMILLA TIMUROVNA**
JSTning umumiy istisnolaridagi “zarurat” testi: rivojlanayotgan mamlakatlar uchun isbotlash yukining asimmetriyasi

12.00.14 – HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI. JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH. PROBATSIYA FAOLIYATI

194 **XO‘JAMBERDIYEV FARRUX KOMILOVICH**
Xitoy Xalq Respublikasida jamoat xavfsizligini ta’minlashning institutsional-huquqiy modeli: O‘zbekiston Respublikasi uchun moslashtirish imkoniyatlari

E-ISSN 2181-1148
ISSN 2181-919X

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 **АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА**
Тенденции развития форм (источников) права: историко-теоретический подход

22 **ШОКИРОВА-ИНОМЖОНОВА МАШХУРАХОН ГАЙРАТЖОН КИЗИ**
Отличительные особенности принципов справедливости и социальной справедливости: теоретико-правовой анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

31 **ЯКУБОВА ИРОДА БАХРАМОВНА**
Национальные и международные механизмы совершенствования правовой охраны компьютерных программ в авторском праве

41 **МАМАНАЗАРОВ САРДОР ШУХРАТОВИЧ**
Лицензионные договоры в сфере биотехнологий: вопросы совершенствования национального законодательства

53 **ТУЙЧИЕВ ФАРРУХ АБДУМАЖИТОВИЧ**
Сущность системы финансирования арбитражных споров третьими лицами: средство обеспечения доступа к правосудию или коммерциализация споров?

63 **АСКАРОВ ЖАЛОЛИДДИН ТУЙЧИЕВИЧ, ОКБОЕВА МУБОРАК МАХАМАДАМИН КИЗИ**
Вопросы совершенствования института гражданско-правовой ответственности за нарушение законодательства о фармацевтической деятельности

73 **РАХИМОВА ДИЛОРОМ ХАИТБАЕВНА**
Понятие, содержание и виды бенефициарной собственности в гражданском праве

82 **БЕГАМОВ МУХРИДДИН КАМОЛИДДИН УГЛИ**
Обязательства по обеспечению качества в соглашениях о государственно-частном партнёрстве в сфере образования: вопросы правовых коллизий и аджудикации

90 **ХОШИМОВА ЮЛДУЗХОН ОЛИМЖОНОВНА**
Охрана общеизвестных товарных знаков: соответствие законодательства Узбекистана стандартам соглашения ТРИПС

99 **ИСАЕВ МИРЖОН ЗАМИРОВИЧ**
Развитие правовых механизмов защиты интеллектуальной собственности в Узбекистане

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

109 **НОДИРОВ МУЗАФФАР АХМАДОВИЧ, УСМОНОВ ИБРОХИМ АЛИШЕР УГЛИ**
Развитие киберпреступности в Узбекистане и проблемы её расследования

121 **ФАЙЗУЛЛАЕВ АСЛБЕК УЛУГБЕК УГЛИ**
Отягчающие ответственность признаки преступления, связанного с умышленным уничтожением или повреждением имущества

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

133 **РАХИМОВА УЛЬЗАНА ХАМИДУЛЛАЕВНА**
Институт суда присяжных в уголовном судопроизводстве зарубежных стран и перспективы его внедрения в Республике Узбекистан

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

143 **ЮНУСОВ ХАЙДАРАЛИ МУРАТОВИЧ**
Международно-правовые инициативы Нового Узбекистана

155 **РАСБЕРГЕНОВА САРБИНАЗ АЛИШЕРОВНА, ТУРСУНМУРОДОВ КОМРОН ТУРГУН УГЛИ**
Суверенитет государства и правовой режим высотных платформенных станций (HAPS)

166 **КАХРАМОНОВА АЗИЗА УЛУГБЕК КИЗИ**
Международно-правовые механизмы защиты прав детей, пострадавших от насилия, и вопросы совершенствования национального законодательства

176 **АБДУСАЛОМОВА ДУРДОНАХОН ГАНИЖОН КИЗИ**
Виды трансграничного воздействия и их нормативно-правовая классификация в международном праве

184 **ШУКУРОВА КАМИЛЛА ТИМУРОВНА**
Тест «необходимости» в общих исключениях ВТО: асимметрия бремени доказывания для развивающихся стран

12.00.14 – ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ. ПРОБАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

194 **ХУЖАМБЕРДИЕВ ФАРРУХ КОМИЛОВИЧ**
Институционально-правовая модель обеспечения общественной безопасности Китайской Народной Республики: возможности адаптации для Республики Узбекистан

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

11 **AKHMEDSHAEVA MAVLYUDA AKHATOVNA**
Trends in the development of forms (sources) of law: a historical and theoretical approach
22 **SHOKIROVA-INOMJONOVA MASHKHURAKHON GAYRATJON KIZI**
Different aspects of the principles of justice and social justice: theoretical and legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

31 **YAKUBOVA IRODA BAHRAMOVNA**
National and international mechanisms for improving the legal protection of computer programs in copyright
41 **MAMANAZAROV SARDOR SHUKHRATOVICH**
License agreements in the biotechnology sector: issues of improving national legislation
53 **TUYCHIEV FARRUH ABDUMAJITOVICH**
Third-party funding of arbitral disputes: a means of access to justice or the commercialization of disputes?
63 **ASKAROV JALOLIDDIN TUYCHIEVICH, OQBOEVA MUBORAK MAKHAMADAMIN KIZI**
Issues of improving the institute of civil-legal liability for violation of legislation on pharmaceutical activities
73 **RAKHIMOVA DILOROM KHAITBAYEVNA**
The concept, essence, and types of beneficial ownership in civil law
82 **BEGAMOV MUKHRIDDIN KAMOLIDDIN UGLI**
Quality obligations in education PPP contracts: legal collisions and adjudication issues
90 **HOSHIMOVA YULDUZKHON OLIMJONOVNA**
Protection of known trademarks: compliance of Uzbekistan's legislation with TRIPS standards
99 **ISAEV MIRJON ZAMIROVICH**
Development of legal mechanisms for the protection of intellectual property in Uzbekistan

12.00.08 – CRIMINAL LAW. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

109 **NODIROV MUZAFFAR AKHMADOVICH, USMONOV IBROHIM ALISHER UGLI**
The development of cybercrime in Uzbekistan and problems of their investigation
121 **FAYZULLAEV ASLBEK ULUGBEK UGLI**
Aggravating circumstances of the crime of intentional destruction or damage to property

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

133 **RAKHIMOVA ULZANA KHAMIDULLAEVNA**
The institution of jury trial in criminal proceedings of foreign countries and prospects for its implementation in the Republic of Uzbekistan

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

143 **YUNUSOV KHAYDARALI MURATOVICH**
International legal initiatives of New Uzbekistan
155 **RASBERGENOVA SARBINAZ ALISHEROVNA, TURSUNMURODOV KOMRON TURGUN UGLI**
State sovereignty and the legal regime of high-altitude platform stations (HAPS)

166 **KAHRAMONOVA AZIZA ULUGBEK KIZI**
International legal mechanisms for the protection of the rights of children victims of violence and issues of improving national legislation

176 **ABDUSALOMOVA DURDONAKHON GANIJON KIZI**
Types of transboundary impacts and their normative-legal classification in international law

184 **SHUKUROVA KAMILLA TIMUROVNA**
The "necessity" test in WTO general exceptions: asymmetry of the burden of proof for developing states

12.00.14 – CRIME PREVENTION. ENSURING PUBLIC SAFETY. PROBATION ACTIVITY

194 **KHUJAMBERDIEV FARRUKH KOMILOVICH**
The institutional and legal model for ensuring public security in the People's Republic of China: opportunities for adaptation in the Republic of Uzbekistan

E-ISSN 2181-1148
ISSN 2181-919X

2026-YIL MAXSUS SON
VOLUME 10
SPECIAL ISSUE / 2026

Kelib tushgan / Получено / Received: 08.05.2026
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 04.06.2026
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 07.07.2026

DOI: https://dx.doi.org/10.51788/tsul.rols.2026.10.SI./REUC8401
UDC: 341(045)(575.1)

TRANSCHEGARAVIY TA’SIR TURLARI VA ULARNING XALQARO HUQUQDAGI NORMATIV-HUQUQIY TASNIFI

Abdusalomova Durdonaxon G‘anijon qizi,
Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8179-6654
e-mail: durdonaabdusalomova7@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot transchegaraviy ta’sir tushunchasining mazmuni, uning asosiy turlari hamda xalqaro huquq doirasidagi konvensiyaviy va nazariy tasnifini kompleks tarzda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada transchegaraviy ta’sirning ekologik, iqtisodiy-moliyaviy va raqamli shakllari ajratilib, ularning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Xususan, atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlar hamda davlatlararo iqtisodiy aloqalar vositasida namoyon bo‘ladigan ijobiy ta’sirlar o‘rtasidagi farqlar ochib berilgan. Xalqaro huquq normalari asosida transchegaraviy ta’sirni tartibga soluvchi fundamental prinsiplarga – davlatlarning hududiy suvereniteti, zarar yetkazmaslik majburiyati, ehtiyotkorlik choralari va xalqaro hamkorlik tamoyillariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy xalqaro huquqdagi tasniflash mezonlariga oid ilmiy yondashuvlar qiyosiy-huquqiy usulda tahlil qilingan. Normativ tahlil metodi orqali esa tegishli xalqaro shartnomalar, rezolyutsiyalar va sud qarorlarining mazmuni huquqiy jihatdan izchil o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida transchegaraviy ta’sirning turlarini tasniflash tizimini takomillashtirish xalqaro huquq normalarining samarali qo‘llanishi hamda davlatlararo barqaror munosabatlarni ta’minlashda muhim o‘rin tutishi ko‘rsatib o‘tilgan va ushbu jarayonni tartibga solish uchun yagona xalqaro yondashuv zarurligi asoslab berilgan. Maqola yakunida ilmiy-nazariy xulosalar bilan birga, sohaga oid amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *transchegaraviy ta’sir, huquqiy tasnif, ekologik ta’sir, iqtisodiy ta’sir, raqamli ta’sir, davlat suvereniteti, zarar yetkazmaslik prinsipi, xalqaro konvensiyalar*

ВИДЫ ТРАНСГРАНИЧНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Абдусаломова Дурдонахон Ганижон кизи,
базовый докторант
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. *Настоящее исследование посвящено комплексному анализу содержания понятия трансграничного воздействия, его основных видов, а также конвенционной и теоретической классификации в рамках международного права. В статье выделены экологические, экономико-финансовые и цифровые формы трансграничного воздействия, раскрыты их специфические особенности. В частности, выявлены различия между негативными последствиями, возникающими в результате деятельности, причиняющей ущерб окружающей среде, и позитивными эффектами, проявляющимися посредством межгосударственных экономических связей. Особое внимание уделено фундаментальным принципам регулирования трансграничного воздействия в международном праве, включая принцип территориального суверенитета государств, обязательство непричинения вреда, принцип предосторожности и принцип международного сотрудничества. Кроме того, в статье посредством сравнительно-правового метода проанализированы научные подходы к критериям классификации, применяемым в современном международном праве. С использованием метода нормативного анализа последовательно исследовано правовое содержание соответствующих международных договоров,*

резолюций и судебных решений. В результате исследования показано, что совершенствование системы классификации видов трансграничного воздействия играет важную роль в обеспечении эффективного применения норм международного права и поддержании устойчивых межгосударственных отношений, а также обоснована необходимость формирования единого международного подхода к регулированию данного процесса. В заключение сформулированы научно-теоретические выводы, а также предложены практические рекомендации и предложения по совершенствованию рассматриваемой сферы.

Ключевые слова: *трансграничное воздействие, правовая классификация, экологическое воздействие, экономическое воздействие, цифровое воздействие, государственный суверенитет, принцип непричинения вреда, международные конвенции*

TYPES OF TRANSBOUNDARY IMPACTS AND THEIR NORMATIVE-LEGAL CLASSIFICATION IN INTERNATIONAL LAW

Abdusalomova Durdonakhon Ganijon kizi,
Basic Doctoral Student at Tashkent State University of Law

Abstract. *This study is devoted to a comprehensive analysis of the content of the concept of transboundary influence, its main types, and its conventional and theoretical classification within the framework of international law. The article identifies environmental, economic-financial, and digital forms of transboundary impact, highlighting their specific characteristics. In particular, the differences between the negative consequences arising from activities that cause damage to the environment and the positive effects manifested through interstate economic relations are revealed. Particular attention is paid to the fundamental principles regulating transboundary influence based on international legal norms – the principles of territorial sovereignty of states, the obligation not to cause harm, precautionary measures, and international cooperation. The article also analyzes scientific approaches to classification criteria in modern international law using a comparative legal method. Through the method of normative analysis, the content of relevant international treaties, resolutions, and court decisions is consistently studied from a legal perspective. As a result of the study, it was shown that improving the system of classification of types of transboundary influence plays an important role in the effective application of international legal norms and ensuring stable interstate relations, and the need for a unified international approach to regulating this process was justified. At the end of the article, along with scientific and theoretical conclusions, practical proposals and recommendations related to the field are put forward.*

Keywords: *transboundary impact, legal classification, environmental impact, economic impact, digital impact, state sovereignty, principle of non-harm, international conventions*

Kirish

Bugungi kunda globallashuv va texnologik taraqqiyot sur'atlarining keskin jadallashuvi natijasida davlatlararo munosabatlar misli ko'rilmagan darajaga yetdi. Endilikda bir mamlakat chegaralari doirasida qabul qilinadigan qarorlar va amalga oshiriladigan faoliyat faqatgina o'sha hudud bilan cheklanib qolmay, balki boshqa davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy hamda ekologik holatiga ham bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur fenomen ilmiy doktrinada "transchegaraviy ta'sir" tushunchasi orqali ifodalanadi. Ushbu ta'sirlar ikki tomonlama (bir davlatdan boshqasiga) yoki ko'p tomonlama (bir davlatdan bir nechta davlatlarga) xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ular xususiy va davlat mulkiga, shuningdek, global umumiy resurslarga *(global commons)* ham ta'sir qilishi mumkin (Shaw, 2021). Raqamli ta'sir yoki kiberoperatsiyalar, makroiqtisodiy siyosatning "qo'shni davlatni qashshoqlashtirish" effekti, daryolarda to'g'onlar qurilishining quyi oqim mamlakatlariga ta'siri, bularning barchasi xalqaro-huquqiy tartibga solishni talab etuvchi zamonaviy transchegaraviy ta'sir shakllaridir.

Shu bois ushbu mavzuni tizimli tadqiq etish va huquqiy jihatdan tasniflash bugungi kun tartibidagi dolzarb nazariy hamda amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – transchegaraviy ta'sirning xalqaro huquqdagi turlari va huquqiy tasnifini keng qamrovli tahlil qilish, mavjud normativ bazadagi kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga doir ilmiy-nazariy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shunga ko'ra, tadqiqot oldiga quyidagi vazifalar qo'yilgan: birinchidan, transchegaraviy ta'sirning huquqiy mohiyatini belgilovchi xalqaro

hujjatlar va doktrinal manbalardagi ta'riflarni tahlil qilish; ikkinchidan, mavjud normativ tasnif tizimlarining qamrovi va samaradorligini baholash; uchinchidan, kibermakon va moliyaviy sanksiyalar kabi yangi sohalarda xalqaro-huquqiy tartibga solish imkoniyatlarini oʻrganish. Xalqaro huquq adabiyotlarida ushbu masala koʻpincha alohida tarmoqlar kesimida koʻrib chiqilgan boʻlib, kompleks va tarmoqlararo huquqiy tasnif hali tizimlashtirilmagan. Aynan ushbu ilmiy boʻshliqni toʻldirish mazkur tadqiqotning asosiy yangiligini tashkil etadi.

Transchegaraviy ta'sir muammosi xalqaro huquq nazariyasida bir necha yoʻnalishda oʻrganib kelingan. Xalqaro huquq, ayniqsa, xalqaro ekologiya huquqi sohasida dunyoda tanilgan eng nufuzli olimlar F. Sands va J. Pil oʻzlarining "Xalqaro ekologik huquq tamoyillari" (*Principles of International Environmental Law*) nomli asarida "zarar yetkazmaslik" *(no harm)* tamoyilini tahlil qilib, transchegaraviy ekologik zararning huquqiy oqibatlarini batafsil yoritganlar (Sands & Peel, 2018). Ushbu asar ekologik sohadagi normativ tasnifning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Y. Braunli (Brownlie, 2008) va J. Krouford (Crawford, 2019) davlatlarning xalqaro javobgarligi instituti transchegaraviy ta'sirning barcha turlarini qamrab olish mumkinligi haqidagi konsepsiyani ilgari surgan hamda BMT Xalqaro huquq komissiyasining 2001-yilgi "Davlatlarning xalqaro huquqbuzarlik uchun javobgarligi toʻgʻrisida"gi maqolalari loyihasini ilmiy jihatdan tahlil qilgan. M. Shou (Shaw, 2021) esa xalqaro huquqning umumiy nazariyasi doirasida BMT Xalqaro sudining amaliyotini oʻrganib, transchegaraviy ta'sirga nisbatan turli davlatlarning huquqiy pozitsiyalarini qiyoslagan.

P. Birni, A. Boyl va K. Redgvell (Birnie, Boyle va Redgwell, 2009) xalqaro ekologik huquqning keng qamrovli tahlilini amalga oshirib, Espoo konvensiyasi, Rio va Stokgolm deklaratsiyalari asosida transchegaraviy ta'sirning ekologik modellarini tizimlashtirganlar, biroq uning moliyaviy va raqamli shakllarini qamrab olmaganlar. M. Shmitt tahriri ostida tayyorlangan "Tallinn qoʻllanmasi" (Schmitt, 2013) kiberoperatsiyalarga nisbatan xalqaro huquq normalarining qoʻllanishi boʻyicha muhim nazariy asos yaratgan boʻlsa-da, ushbu hujjat majburiy kuchga ega emas. J. Stiglis (Stiglitz, 2002) moliyaviy globallashuv kontekstida milliy iqtisodiy siyosatning boshqa davlatlarga koʻrsatadigan transchegaraviy oqibatlarini ochib bergan, ammo masalaning sof huquqiy tasnifiga kam e'tibor qaratgan. Voigt (2014) esa barqaror rivojlanish va transchegaraviy ta'sir oʻrtasidagi normativ bogʻliqlikni tahlil qilgan. Mazkur mualliflar asarlarining qiyosiy tahlili shuni koʻrsatadiki, ekologik soha tizimli oʻrganilgan va nisbatan yaxlit huquqiy bazaga ega boʻlsa-da, raqamli ta'sir sohasi eng kam tadqiq etilgan va normativ jihatdan eng zaif yoʻnalish boʻlib qolmoqda. Bundan tashqari, tarmoqlararo *(cross-sectoral)* tizimli tasnifni oʻzida aks ettiruvchi yagona xalqaro konvensiya yoki universal doktrina hali shakllanmagan.

Metodlar

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil metodi orqali turli xalqaro shartnomalar va milliy qonunchilik tizimlarida transchegaraviy ta'sirni tartibga soluvchi normalar qiyosiy jihatdan oʻrganildi. Ushbu metod turli huquqiy tizimlar oʻrtasidagi umumiy va farqli jihatlarni, shuningdek, mavjud normativ boʻshliqlarni aniqlash imkonini berdi. Tizimli tahlil metodi vositasida xalqaro huquq normalari yaxlit bir tizim sifatida koʻrib chiqildi, ularning oʻzaro bogʻliqligi hamda ichki qarama-qarshiliklari aniqlanib, sohadagi umumiy holatga huquqiy baho berildi. Shuningdek, tadqiqotda tarixiy-huquqiy metoddan ham foydalanilgan boʻlib, u orqali transchegaraviy ta'sir tushunchasining vujudga kelishi va rivojlanish evolyutsiyasi bosqichma-bosqich tahlil qilindi. Normativ-huquqiy tahlil metodi yordamida esa tegishli xalqaro shartnomalar, rezolyutsiyalar va sud qarorlarining mazmun-mohiyati huquqiy jihatdan izchil va tizimli oʻrganildi.

Mazkur tadqiqot toʻrtta ketma-ket bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda transchegaraviy ta'sirga oid BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyalari, BMT Xalqaro sudi va arbitraj qarorlari hamda Xalqaro huquq komissiyasining loyiha hujjatlari kabi xalqaro shartnomaviy-huquqiy manbalar toʻplandi va tizimlashtirildi. Ikkinchi bosqichda ekologik, iqtisodiy-moliyaviy va raqamli ta'sir turlarining huquqiy tavsifi qiyosiy jihatdan koʻrib chiqildi. Uchinchi bosqichda mavjud xalqaro-huquqiy bazaning qamrovi va samaradorligi baholandi. Toʻrtinchi bosqichda esa tadqiqot natijalari umumlashtirilib, tegishli tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqotning obyekti

sifatida xalqaro huquqda transchegaraviy ta'sirni tartibga soluvchi normativ-huquqiy mexanizmlar belgilandi. Tadqiqotning predmetini esa ushbu mexanizmlarning tasnifi, o'zaro aloqadorligi va ularning samaradorlik darajasi tashkil etadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy xalqaro huquqda transchegaraviy ta'sirning kamida to'rtta asosiy turi mavjud bo'lib, ularning huquqiy tartibga solinish darajasi o'zaro farq qiladi.

Tabiat chegara bilmaydi, hayvonot va o'simliklar dunyosi, suv va havo ifloslanishi hamda iqlim o'zgarishi kabi jarayonlarni siyosiy chegaralar bilan to'xtatib bo'lmaydi. Ekologik transchegaraviy ta'sir qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarning kamayishi, ifloslanish va chiqindi oqimlari hamda ekologik tovarlar va xizmatlar savdosini qamrab oladi. Shu bilan birga, iqlimga global miqyosda ta'sir qiluvchi omillar (masalan, CO_2 emissiyalari) va faqat lokal ta'sir ko'rsatuvchi omillarni (masalan, qo'shni davlatlar hududiga tarqaladigan mahalliy havo ifloslanishi) o'zaro farqlash muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar yarim tayyor va tayyor mahsulotlar importini ko'paytirib, o'z iqtisodiyotlarini xizmat ko'rsatish sohasiga yo'naltirmoqdalar. Tashqi tomondan ushbu davlatlar ilgarigiga nisbatan resurs tejamkorroq bo'lib ko'rinsa-da, aslida ular boshqa mamlakatlarning moddiy resurslariga tayanadi. Binobarin, materiallarni qazib olish, qayta ishlash hamda tashish jarayonlaridagi salbiy ekologik ta'sir boshqa hududlarda ro'y beradi. Biologik xilma-xillik ham global transchegaraviy ahamiyatga ega: masalan, tropik yog'ochlar importi, uzoq o'rmonlardagi turlar xilma-xilligiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ekologik transchegaraviy ta'sir xalqaro hududga eng yaxshi o'rganilgan va eng qat'iy huquqiy bazaga ega yo'nalish hisoblanadi. *"Sic utere tuo ut alienum non laedas"* (O'z mulkingdan shunday foydalanginki, boshqaga zarar yetmasin) prinsipi xalqaro odat huquqining ajralmas qismi sifatida tan olingan. *"Trail Smelter"* ishi ushbu tamoyilning arbitraj amaliyotida qo'llanishi uchun birinchi aniq pretsedentni yaratdi (Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada), 1941). 1972-yilgi Stokgolm deklaratsiyasining 21-prinsipi va 1992-yilgi Rio deklaratsiyasining 2-prinsipi davlatlarning o'z yurisdiksiyasidagi faoliyat boshqa davlatlar muhitiga va xalqaro ahamiyatga ega umumiy hududlarga zarar yetkazmasligi kerakligini qat'iy belgiladi (United Nations, 1972; United Nations, 1992). 1991-yilgi Espoo konvensiyasi esa transchegaraviy kontekstda atrof-muhitga ta'sirini oldindan baholash majburiyatini joriy etib, ekologik ta'sir sohasida eng samarali protsessual mexanizmni shakllantirdi (UNECE, 1991). BMT Xalqaro sudining "Pulp Mills" (Pulpa zavodlari) ishi bo'yicha qarori esa *"due diligence"* (lozim darajadagi ehtiyotkorlik) majburiyatini transchegaraviy ekologik ta'sir sohasiga tatbiq etib, davlatlarning nafaqat zararni bartaraf etish, balki uning oldini olish majburiyatini ham mustahkamladi (Pulp Mills on the River Uruguay, 2010). Sudning "Kosta-Rika Nikaraguaga qarshi" ishi bo'yicha qarori esa transchegaraviy ekologik zarar yetkazilgan holatlarda zararni hisob-kitob qilish va qoplash (kompensatsiya) mexanizmlarini yanada aniqlashtirdi (Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area, 2015).

Iqtisodiy-moliyaviy transchegaraviy ta'sir normativ jihatdan murakkab tuzilishga ega bo'lib, bir necha alohida rejimlar orqali tartibga solinadi. Bularga Jahon savdo tashkiloti (JST) doirasidagi ko'p tomonlama (multilateral) kelishuvlar, Ikki tomonlama investitsiya shartnomalari (BIT) va xalqaro valyuta tizimining huquqiy normalari kiradi. Biroq ushbu rejimlar o'rtasida muvofiqlashtiruvchi yagona mexanizm mavjud emas. Masalan, bir davlatning o'z milliy valyutasini devalvatsiya qilishi boshqa mamlakatlar iqtisodiyotiga jiddiy transchegaraviy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo bunday holatlar ko'pincha xalqaro huquq doirasida emas, balki siyosiy muzokaralar orqali hal etiladi (Stiglitz, 2002). Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) Nizomining IV moddasi valyuta kursi siyosatiga nisbatan muayyan cheklovlar o'rnatgan bo'lsa-da, mazkur norma amaliyotda yetarli darajada samara bermayapti.

Transchegaraviy moliyaviy oqimlar *(financial flows)* iqtisodiy-moliyaviy ta'sirning eng muhim ko'rinishlaridan biridir. Moliyaviy resurslar va investitsiyalarning transchegaraviy harakati global iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar rasmiy rivojlanish yordami (ODA), xayriya jamg'armalari va xususiy kapital oqimlari orqali rivojlanayotgan mam-

lakatlarni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashi mumkin. 2015-yilgi Addis-Abeba harakatlar dasturida belgilanganidek, xalqaro moliyaviy oqimlar bir nechta manbalardan – filantropik tashkilotlar, davlat agentliklari (ODA va boshqa rasmiy oqimlar – OOF), transchegaraviy pul o‘tkazmalari *(remittances)* hamda xususiy sektordan (xorijiy to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalar – FDI) shakllanadi.

Biroq bunday moliyaviy oqimlar har doim ham ijobiy samara beravermaydi. Boshqaruv va nazorat institutlari yetarlicha rivojlanmagan mamlakatlarga yo‘naltirilgan moliyaviy ko‘mak ko‘p hollarda samarasiz sarflanadi. Bundan tashqari, soliq rejimlaridagi tafovutlar va savdo oqimlari monitoringining mukammal emasligi soliqdan bo‘yin tovlash amaliyotini yuzaga keltirib, kapitalning soliq oazislariga oqib ketishiga sharoit yaratadi. Eng achinarlisi, korrupsiya, uyushgan jinoyatchilik va terrorizmdan moliyalashtirishdan kelib chiquvchi noqonuniy moliyaviy oqimlar rivojlanayotgan davlatlarning Barqaror rivojlanish maqsadlariga (BRM) erishish uchun zarur bo‘lgan ichki resurslar zaiflashtirib qo‘ymoqda.

Raqamli (kiber) transchegaraviy ta’sir – transchegaraviy ta’sirning eng yangi va eng kam tartibga solingan turi hisoblanadi. Bu sohada yagona majburiy xalqaro konvensiya hali mavjud emas. “Tallinn qo‘llanmasi” NATO ekspertlar guruhi bilan birgalikda tayyorlanib, kiberoperatsiyalarga nisbatan xalqaro huquqning qo‘llanishi masalasida nazariy ko‘rsatmalar berdi (Schmitt, 2013). Biroq ushbu hujjat davlatlar uchun majburiy emas va uning ko‘plab qoidalariga nisbatan davlatlar o‘rtasida kelishuv yo‘q. BMT Hukumat ekspertlari guruhi (GGE) 2021-yilgi hisobotida kibermakon sohasida xalqaro huquqning qo‘llanishiga oid bir qator tamoyillarni qabul qildi, biroq ushbu hujjat ham majburiy kuchga ega emas (United Nations Group of Governmental Experts, 2021).

Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy empirik xulosalar asoslandi: birinchidan, xalqaro huquqda transchegaraviy ta’sirning izchil va umumlashgan normativ tasnifi mavjud emas; ikkinchidan, turli ta’sir turlari uchun turli shartnomaviy rejimlar mavjud bo‘lib, ularning o‘rtasida muvofiqlashtiruv mexanizmi yetarli darajada shakllanmagan; uchinchidan, raqamli va informatsion ta’sir sohasi eng past normativ qamrov darajasiga ega; to‘rtinchidan, ekologik ta’sir sohasi eng rivojlangan normativ tizimga ega bo‘lib, u boshqa sohalar uchun model vazifasini o‘tashi mumkin.

1945-yildan to bugungi kunga qadar shakllangan xalqaro-huquqiy amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, transchegaraviy ta’sir instituti dastlab ekologik va tabiiy resurslardan foydalanishga oid munosabatlar doirasida rivojlangan. Xalqaro huquq doktrinasida ham transchegaraviy ta’sir tushunchasi asosan transchegaraviy ekologik zarar, atrof-muhitning ifloslanishi, transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlash bilan bog‘liq normalar asosida shakllangani e’tirof etiladi. Aksincha, valyuta kursi yoki moliyaviy transchegaraviy ta’sir muammolari ushbu davr mobaynida xalqaro huquq kun tartibiga juda kam hollarda kiritilgan. Kibermakondagi transchegaraviy ta’sirga oid nizolar esa rasmiy xalqaro sud organlari (masalan, BMT Xalqaro sudi) tomonidan hali biror marta ham ko‘rib chiqilmagan. Ushbu tahlil natijalari xalqaro tartibga solish tizimidagi jiddiy disproporsiya (nomutanosiblik)ni yaqqol namoyon etadi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik sohadagi amaldagi konvensiyalar va deklaratsiyalar mukammal protsessual hamda moddiy normalarni yaratgan bo‘lsa, iqtisodiy-moliyaviy sohadagi qoidalar tarqoq va o‘zaro muvofiqlashtirilmagan. Raqamli sohada esa majburiy normalar yo‘qligi davlatlararo hamkorlikni va xavfsizlikni ta’minlashni jiddiy ravishda qiyinlashtirmoqda.

Muhokama

Transchegaraviy ta’sirni tasniflash masalasida xalqaro huquq doktrinasida bir necha konseptual yondashuvlar shakllangan. Birinchi yondashuv vakillari transchegaraviy ta’sir fenomenini asosan xalqaro ekologik huquq kontekstida tahlil qiladilar. Xususan, F. Sands va J. Pil transchegaraviy ta’sir institutining normativ evolyutsiyasi ko‘proq atrof-muhitni muhofaza qilish, transchegaraviy ifloslanish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish munosabatlari bilan bog‘liq holda kechganini ta’kidlaydilar (Sands & Peel, 2018). Haqiqatan ham, xalqaro huquqdagi transchegaraviy zarar yetkazmaslikka oid fundamental normalar, jumladan, “Trail Smelter” arbitraj ishi pretsedenti, Stokgolm va Rio deklaratsiyalari hamda BMT Xalqaro sudining boy amaliyoti aynan ekologik munosabatlar doirasida shakllangan va rivojlangan (Sands & Peel, 2018). Biroq mazkur yon-

E-ISSN 2181-1148
ISSN 2181-919X

dashuvning asosiy cheklangan jihati shundaki, u zamonaviy xalqaro munosabatlarda kundan kunga dolzarblashib borayotgan raqamli, iqtisodiy va moliyaviy xarakterdagi transchegaraviy ta'sirlarni to'liq qamrab olish imkoniyatiga ega emas.

Transchegaraviy ta'sirni tasniflashdagi ikkinchi yondashuv davlatlarning xalqaro-huquqiy javobgarligi doktrinasiga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, transchegaraviy ta'sirning har qanday turi xalqaro huquqbuzarlik hamda davlat javobgarligi mexanizmlari doirasida baholanishi lozim (Crawford, 2019; Brownlie, 2008). Mazkur konsepsiya nazariy jihatdan universal xarakterga ega bo'lsa-da, amaliyotda sababiy bog'liqlik *(causation),* zarar *(harm)* va harakat yoki harakatsizlikni davlatga nisbat berish *(attribution)* kabi elementlarni isbotlash o'rta murakkabligicha qolmoqda. Ayniqsa, kibermakonda amalga oshiriladigan operatsiyalar bo'yicha hujum manbasini muayyan davlatga bog'lash, xususan, jarayonda davlat bilan aloqador bo'lishi mumkin bo'lgan nodavlat subyektlar ishtirok etgan hollarda, zamonaviy xalqaro huquqning bahsli masalalaridan biri hisoblanadi (Schmitt, 2017). Xalqaro huquqda qonunga zid qilmishni davlatga nisbat berish masalasi asosan BMT Xalqaro huquq komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Davlatlarning xalqaro huquqqa xilof qilmishlari uchun javobgarligi to'g'risida"gi maqolalar loyihasi (ARSIWA) qoidalari asosida tartibga solinadi (International Law Commission, 2001).

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, transchegaraviy ta'sirni shunchaki tarmoqlar bo'yicha tasniflashdan ko'ra, uni universal normativ mezonlar asosida baholash metodologik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqot doirasida muallif transchegaraviy ta'sirlarni ularning xususiyati va huquqiy oqibatlaridan kelib chiqib tasniflashni taklif etadi. Bunda uchta asosiy mezondan foydalanish lozim: birinchidan, ta'sirning sezilarlilik darajasi *(significance threshold);* ikkinchidan, transchegaraviy zararning yoki salbiy oqibatning mavjudligi; uchinchidan, davlatning lozim darajadagi ehtiyotkorlik *(due diligence)* majburiyatiga rioya etilgan yoki etilmaganligi.

Xalqaro Sud amaliyotida *due diligence* majburiyati davlatlardan o'z yurisdiksiyasi ostidagi hududlarda amalga oshirilayotgan faoliyat boshqa davlatlarga sezilarli zarar yetkazmasligini ta'minlash yo'lida mavjud barcha oqilona va zarur choralarni ko'rishni talab etadi hamda bu davlatning umumiy xalqaro-huquqiy majburiyati sifatida e'tirof etiladi (Pulp Mills on the River Uruguay, 2010). Bunday konseptual yondashuv turli sohalardagi transchegaraviy ta'sirlarni yagona xalqaro-huquqiy mezonlar asosida baholash hamda tizimlashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida bir qator metodologik va huquqiy muammolar ham aniqlandi. Birinchi muammo terminologik xilma-xillik bilan bog'liq. Xalqaro huquqiy hujjatlarda *"transboundary harm"* (transchegaraviy zarar), *"transboundary impact"* (transchegaraviy ta'sir), *"cross-border effect"* (transchegaraviy samara), *"transfrontier pollution"* (transchegaraviy ifloslanish) kabi turlicha atamalar qo'llanmoqda. Muallifning fikricha, mazkur terminlar mazmun jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ularning qo'llanish sohasi va huquqiy oqibatlari har doim ham bir xil emas. Bu holat yagona tizimli tasnif ishlab chiqishni murakkablashtiradi. Ikkinchi muammo kibermakon sohasida xalqaro konsensusning (yakdillikning) yetarli darajada shakllanmaganligidir. Davlatlarning aksariyati kiberoperatsiyalar bo'yicha o'z rasmiy huquqiy pozitsiyalarini to'liq e'lon qilmaydi va amaliyotlarini shaffof tarzda bayon etishdan qochadi. Bu esa mavjud holatni to'liq tahlil qilish hamda amaliyotni tizimli ravishda baholashga to'sqinlik qiladi.

Uchinchi muammo shundaki, iqtisodiy transchegaraviy ta'sirlarni huquqiy jihatdan tasniflash ekologik ta'sirlarga nisbatan ancha murakkabdir. Buning asosiy sababi – iqtisodiy siyosat vositalari (tariflar, kapital oqimlarini tartibga solish, monetar va fiskal choralar) davlatlarning milliy rivojlanish strategiyasi hamda iqtisodiy suverenitetining ajralmas qismi hisoblanishidir. Xalqaro iqtisodiy boshqaruvga oid tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlatlarning o'z mustaqil harakat maydonini *("policy space")* saqlab qolishga intilishi normativ universallashuv jarayonini cheklab qo'yadi (United Nations Conference on Trade and Development, 2014). Shu sababli ushbu sohada ochiq huquqiy amaliyot va pretsedentlar soni nisbatan cheklangan.

To'rtinchi muammo – xalqaro sudlar va arbitraj institutlari amaliyotida kiberta'sirlar, moliyaviy sanksiyalar va boshqa yangi avlod

transchegaraviy xavflari bo'yicha hali yetarli darajada shakllangan sud pretsedentlarining mavjud emasligidir. Natijada mazkur sohalarda normativ qoidalarning mazmunini aniqlashda davlatlar amaliyoti, doktrinal manbalar va *"soft law"* hujjatlariga murojaat qilish zarurati yuzaga keladi.

Muallifning fikricha, mavjud tizimli muammolarni fundamental hal etish uchun xalqaro huquqda transchegaraviy ta'sirning yagona, tarmoqlararo universal normativ tasnifini o'zida aks ettiruvchi Transchegaraviy ta'sirning barcha ko'rinishlarini tartibga solish to'g'risidagi konvensiya loyihasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Mintaqaviy miqyosda esa Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida transchegaraviy (ayniqsa, ekologik, suv-energetika va kiberxavfsizlik) muammolar bo'yicha hamkorlikni yanada rivojlantirish hamda amaldagi ko'p tomonlama shartnomaviy-huquqiy bazani takomillashtirish zarur deb hisoblanadi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari hamda tizimli tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, zamonaviy xalqaro huquqda transchegaraviy ta'sirning ekologik, iqtisodiy-moliyaviy va raqamli (kiber) kabi asosiy turlari mavjud bo'lib, ularning xalqaro-huquqiy tartibga solinish darajasi o'zaro farq qiladi. Ekologik soha tizimli normativ bazaga ega bo'lgan bir vaqtda, raqamli makonni huquqiy tartibga solish darajasi o'ta pastligicha qolmoqda. Global huquqiy tizimdagi ushbu nomutanosiblikni bartaraf etish zamon talabidir.

Ikkinchidan, xalqaro huquq doktrinasida transchegaraviy ta'sirning yagona, tarmoqlararo normativ tasnifini yaratish zaruriyati mavjud. Mavjud sektor bo'yicha tasniflar o'zaro muvofiq emas va ularning o'rtasidagi muvofiqlashtiruv mexanizmi samarali ishlamayapti. Buning uchun BMT doirasida maxsus Transchegaraviy ta'sirning barcha ko'rinishlarini tartibga solish to'g'risidagi konvensiya loyihasini ishlab chiqish lozim.

Uchinchidan, raqamli ta'sir sohasidagi normativ bo'shliqni bartaraf etish uchun majburiy xalqaro konvensiya tuzish zarur. "Tallinn qo'llanmasi" kuchga ega emasligi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Bu yo'nalishda BMTning Hukumat ekspertlari guruhi (GGE) tomonidan ilgari surilgan tamoyillarni konvensiya shaklidagi rasmiy ko'p tomonlama shartnomaga aylantirish va unga davlatlarning keng ko'lamli a'zoligini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchidan, xalqaro ommaviy huquqning fundamental "zarar yetkazmaslik" *(no harm)* tamoyilini zamonaviy gibrid tahdidlarga moslashtirish talab etiladi. Ushbu tamoyil nafaqat ekologiyaga, balki transchegaraviy raqamli infratuzilmaga, makroiqtisodiy siyosatga va yangi avlodga mansub boshqa transchegaraviy omillarga ham tatbiq etilishi lozim. Bu borada BMT Xalqaro sudi va xalqaro arbitraj organlarining pretsedentlar shakllantirishdagi rolini kuchaytirish lozim.

Beshinchidan, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari uchun transchegaraviy ta'sirni tartibga soluvchi institutsional va normativ-huquqiy mexanizmlarni mustahkamlash alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Amudaryo va Sirdaryo havzasidagi suv resurslaridan oqilona foydalanish, yagona energiya halqasi hamda mintaqaviy raqamli infratuzilma integratsiyasi – transchegaraviy ta'sir muammolarini milliy xavfsizlik darajasiga ko'taradi. Mintaqa davlatlari o'rtasidagi munosabatlarda huquqiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiluvchi maxsus ikki va ko'p tomonlama shartnomaviv-huquqiy mexanizmlarni shakllantirish zarur.

REFERENCES

Birnie, P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). *International law and the environment* (3rd ed.). Oxford University Press.

Brownlie, I. (2008). *Principles of public international law* (7th ed.). Oxford University Press.

Crawford, J. (2019). *Brownlie's principles of public international law* (9th ed.). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/he/9780198737216.001.0001

Corfu Channel (United Kingdom v. Albania), Judgment, 1949 I.C.J. 4 (Apr. 9). https://www.icj-cij.org/case/1

Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, 2010 I.C.J. 14 (Apr. 20). https://www.icj-cij.org/case/135

Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Judgment, 2015 I.C.J. 665 (Dec. 16). https://www.icj-cij.org/case/150

International Law Commission. (2001). *Draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities.* In *Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two (pp. 148–170).* United Nations. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_7_2001.pdf.

Kuznetsova, E., & Petrov, A. (2020). Transboundary digital harm and state responsibility under international law. *Journal of International Law and International Relations, 16*(2), 45–68. https://doi.org/10.21747/jiir.2020.2.3

Sands, P., & Peel, J. (2018). *Principles of international environmental law* (4th ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316661253

Schmitt, M. N. (Ed.). (2013). *Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139169288

Schmitt, M. N. (Ed.). (2017). *Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316822524

Shaw, M. N. (2021). *International law* (9th ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108774703

Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W. W. Norton & Company

Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada), 3 R.I.A.A. 1905 (Arb. Trib. 1941). https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf

UNECE. (1991). *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention)*. United Nations Economic Commission for Europe. https://unece.org/environment-policy/espoo-convention

United Nations Conference on Trade and Development. (2014). *Trade and development report 2014: Global governance and policy space for development.* United Nations

United Nations Group of Governmental Experts. (2021). *Open-ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security: Final Substantive Report*. United Nations General Assembly. https://undocs.org/A/76/135

United Nations. (1972). *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration)*. https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_docsstockdec.shtml

United Nations. (1992). *Rio Declaration on Environment and Development*. https://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm

Voigt, C. (Ed.). (2014). *Rule of law for nature: New dimensions and ideas in environmental law*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781107337961

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

2026-yil maxsus son

VOLUME 10 / SPECIAL ISSUE / 2026

DOI: HTTPS://DX.DOI.ORG/10.51788/TSUL.ROLS.2026.10.SI.